

и разработки (По случай 75-годишнината му) // *Списание на БАН*, 1997, № 1; *Спомени за професора* // *Иван Сарълиев: Усилието да узнаваш*, София, 2004.

Коментарна литература

Атанасова, Н. 2008, *Стилове на мислене* // *Философски алтернативи*, № 2.
Апостолова, Иванка „Между физиката и философията“ (С., Наука и изкуство, 1968) // *Философска мисъл*, 1968, бр. 10.

Стил на мислене (В памет на проф. Иванка Апостолова), София: ИК „Св. Иван Рилски“, 2008 (съст. А. Стефанов, Л. Гурова, А. Апостолов, Х. П. Годоров).

Ясен Захариев

Сава ПЕТРОВ (1934 – 1989)

Биографични бележки

Сава Димитров Петров е роден на 26 ноември 1934 г. в гр. Средец, област Бургас. Завършва гимназия в Добрич, след което следва философия в СУ „Климент Охридски“, където се дипломира през 1956 г. От 1957 до 1959 г. е редовен аспирант (докторант) в Института по философия на БАН. Дисертацията си на тема „*Върху категориите обективно и субективно*“ защитава през 1962 г. Между 1960 и 1962 г. е асистент по философия в Инженерно-строителния институт в София. През 1962 г. постъпва на работа като научен сътрудник в Института по философия на БАН, секция „Философски въпроси на естествознанието“, където през 1975 г. е избран за ст.н.с. II ст. (доцент), а през 1987 г. за ст.н.с. I ст. (професор). През 1982 г. защитава дисертация на тема „*Методология на субстратния подход*“, с която получава научната степен „доктор на философските науки“. От 1988 г. до смъртта си Сава Петров е ръководител на секция „Логика, диалектика и теория на познанието“ в новосъздадения Институт за философски науки към БАН.

Сава Петров е специализирал шест месеца при проф. Георг Клаус в Берлин (1966 г.) и е работил три години (от 1971 до 1973 г.) като научен сътрудник в Института по философия към Академията на науките на СССР. Поддържал е активни научни контакти с известни философи от СССР, Бразилия, САЩ, Австралия и е участвал в работата на множество международни конгреси и конференции, сред които три световни философски конгреса (Варна, 1973; Дюселдорф, 1978; Монреал, 1983), Десетият международен Хегелов конгрес (Москва, 1974 г.), Осмият международен конгрес по логика, методология и философия на науката (Москва, 1987), Десетият международен Витгенщайнов симпозиум (Кирхберг, 1985), Международният симпозиум по диалектическа логика (Прага, 1984), Вторият канадско-български симпозиум (Варна, 1987) и др.

Основните приноси на Сава Петров са в областта на теорията на познанието и философията на науката. Той е автор на 4 книги¹ и над 110 други публикации на български, руски и английски език².

Умира на 2 септември 1989 г. в София.

Понятия за обективно и субективно

В поредица от статии (Петров 1960, 1961, 1963), но основно в първата си книга „Понятия за обективно и субективно“ (1965) Сава Петров развива идеята, че ако дефинираме обективното като независимо, а субективното като зависимо от познаващия субект, можем да говорим за три вида зависимост, съответно за три вида независимост от субекта – по съществуване, по причина и по съдържание. Аналогично можем да говорим за обективно и субективно по съществуване, по причина и по съдържание. Самата идея, че съществуват различни видове обективно и субективно не е нова, тя вече се среща в диалектикоматериалистическата философска традиция³ и е разработвана и в други философски традиции⁴. Оригиналният принос на Сава Петров е в разграничаването на точно тези три вида обективно и субективно. Макар да твърди, че предложената от него класификация отразява „обективно съществуващи разлики в зависимостите между обекта и субекта“⁵, нейната основна ценност е по-скоро в това, че позволява да се подходи по нов начин към класически философски проблеми като тези за природата на психичното, за общото и специфичното в познавателните образи, за т. нар. вторични свойства, за начина на съществуване на математическите абстракции и др. Класификацията на Сава Петров позволява да мислим познавателните образи в цялото им многообразие. Това, което обединява всички познавателни образи е, че те са субективни по съществуване (доколкото винаги са част от нечия психика), но те могат да бъдат както обективни, така и субективни по причина и по съдържание. Вторичните свойства например, или т. нар. *qualia*, в класификацията на С. Петров са обективни по причина и субективни по съдържание, докато илюзиите са субективни по съдържание, но могат да бъдат както обективни, така и субективни по причина. Оригинална, интересна, но и доста спорна е идеята на С. Петров за психичното като „квазиобективно“ по съществуване. Необходимостта от добавянето на „квази“ към „обективно“ сама по себе си говори за определена непълнота на класификацията, но по-интересното е, че определяйки психичното по този начин, Сава Петров се опитва да формулира решение на психофизическия проблем, което е монистично (материалистическо), като в същото време избягва отъждествяването на психичното с материалните процеси в нервната система и мозъка⁶. Когато в последното десетилетие от своя живот Сава Петров съставя списък с „перспективни методологични проблеми“⁷, той не включва в него проблемите на класификацията на видовете обективно и субективно. Оказва се обаче, че поне що се отнася до видовете обективност в науката, тези проблеми и днес привличат вниманието на философите на науката⁸.

Обективните противоречия

Това е темата с най-дълъг и най-ярък живот в творчеството на Сава Петров. На нея са посветени неговата първа статия, както и последният текст, който той успява да завърши през 1989 г. и който е публикуван посмъртно на български и английски език⁹. С тази тема е свързана и вероятно най-успешната международна публикация на Сава Петров, цитирана от водещи на времето специалисти, разработващи т.нар. параконсистентна логика¹⁰. В разгърнат вид схващането си за обективните противоречия Сава Петров представя в своята втора монография „Логическите парадокси във философска интерпретация“ (1971 г.), но централната идея, заедно с отговорите на по-важните критики срещу нея, са обобщени в неговата последна статия „Опасността да хванеш природата в противоречие“. Тази идея накратко се свежда до твърдението, че „някои от противоречивите и антиномични изказвания, срещани най-вече в не дотам зрели научни теории, са вероятно относително обективни истини“ (Петров 1991: 3). Сава Петров обозначава това твърдение като „тезис на Хегел“ (а също и „тезис на Хераклит-Хегел“). Следвайки Сава Петров, така наричат посоченото твърдение и всички автори, които по-късно се изказват за него¹¹. В подкрепа на „тезиса на Хегел“ Сава Петров посочва примери от историята на науката, показващи как опитите да се елиминират определени противоречиви изказвания от една теория водят до обедняване на теорията. Един от тези примери е свързан с противоречивите свойства на микрообектите, проявявани в различни експериментални ситуации. Според Сава Петров, за да не загубим от пълнотата на квантовомеханичното описание, противоречивите описания на микрообектите трябва или да бъдат разделени в две алтернативни теории, или да бъдат „помирени“ в рамките на една феноменологична вероятностна теория, на цената на приемането на забрана за едновременно измерване на несъвместимите величини. Засега квантовата механика следва този път, оправдавайки го с принципа за допълнителност. Цената е отказ от единно описание на актуалното движение на микрообектите, като и до днес се водят спорове дали тази цена е приемлива. Този факт, заедно със съзнанието, че квантовата механика далеч не е единствената област, в която учените се сблъскват с дилемата „непротиворечивост и непълнота“ или „противоречивост и пълнота“ поддържа и до днес интереса към „обективните противоречия“ във философията на науката¹².

Субстратният подход

Третата по ред монография на Сава Петров – последната, която той издава самостоятелно, „Методология на субстратния подход“ (1980 г.). Две години след излизането ѝ от печат тя е защитена като дисертация за придобиване на научната степен „доктор на философските науки“.

През 70-те години на XX век Сава Петров работи задълбочено и по други теми, но фактът, че избира да защити в докторска дисертация тъкмо „субстратния подход“, говори много за това колко високо цени точно тази своя идея. Тя остава обаче в голяма степен неразбрана и недооценена¹³. Самата идея е относително проста: ако приемем тезата, че светът е материален и материалните неща, които го съставляват, притежават структура и свойства (функции)¹⁴, то съсредоточаването на научното познание върху структурите и свойствата (функциите) на нещата оставя бяло поле – „природата“ или „същността“ на самите неща. Казано по друг начин, съвременната наука с нейните структурни, функционални и структурно-функционални подходи поставя извън обсега на внимание „субстрата“, явяващ се носител на структурите, свойствата и функциите. Това съсредоточаване върху структурите и функциите на съвременната наука Сава Петров определя като „мода“, която рано или късно ще бъде изживяна. Той е убеден, че за здравословното преодоляване на тази мода своят принос могат (и трябва) да дадат и философите – методолози, показвайки ограниченията, които споменатата мода влече след себе си. Сава Петров вижда смисъла на своята книга тъкмо в това. Най-интересната част от нея е историческата реконструкция, която показва как се стига до днешното „десубстанциализиране“ на материята и от която се очаква да подскаже как субстанциите и субстратите, подходящо преформулирани, могат да бъдат отново върнати в научното мислене. Призивът на Сава Петров за нов „субстратен подход“ в науката е отчасти съзвучен с този на „новите механисти“, които се появяват и придобиват влияние във философията на науката в началото на новия век¹⁵. Трябва да се отбележи обаче, че доколкото очакванията на С. Петров са в посока на това централна роля в бъдещите субстратни подходи да играят немеханистичните субстрати, интерпретирането на неговите идеи в рамката, зададена от съвременните механисти, може да се окаже проблематично.

Теоретичните термини

По времето, когато работи върху методологията на субстратния подход, Сава Петров отделя голямо внимание и на проблема за т. нар. теоретични термини, в онези години активно обсъждан в западната философия на науката. Днес можем само да гадаем защо този проект не завършва с книга, нито със значима международна публикация, макар на него да са посветени общо над 600 страници¹⁶. Баналното обяснение е недостиг на време, но то не дава отговор на въпроса защо в този период Сава Петров решава да защити като докторска дисертация тезата си за „субстратния подход“, а не тази за познавателния статус на „теоретичните термини“.

Още в работата си върху логическите парадокси (Петров 1971) Сава Петров споделя наблюдението, че в определени случаи противоречивите описания на един и същи обект в рамките на една и съща теория се избягват, като тези описания се заменят с чист конструктор. Един от примерите на такава замяна, който той дава, е от историята на математическия анализ, където дефинирането на „безкрайно малка величина“ с помощта на понятието за граница превръща това понятие в чист конструктор, успешно заместващ противоречивото третиране на безкрайно малките като нули в едни случаи и като не-нули в други случаи. Така интересът на Сава Петров към обективните противоречия го сблъсква с проблема за познавателния статус на теоретичните конструктори и го ангажира с хипотезата за тяхната необходимост, която той смята, че е следствие от необходимостта да се избягват логически противоречия в рамките на една теория. Затова, когато се запознава с формалните резултати на Крейг и Рамзи, показващи как една аксиоматизирана теория, съдържаща теоретични термини, може да бъде преобразувана в теория без теоретични термини, чието емпирично съдържание е еквивалентно на това на изходната теория, Сава Петров приема тези резултати сериозно. Според него те са съвместими с поне три различни схващания за природата на теоретичните конструктори: 1) че те нямат собствено съдържание, 2) че съдържанието им е сводимо до съдържанието на емпиричните понятия в теорията и 3) че имат собствено надемпирично съдържание, което обаче не участва в извеждането на емпирични следствия и затова елиминирането им остава без последствия за емпиричното съдържание на теорията. Сава Петров допуска, че зад тези три възможни схващания за природата на теоретичните конструктори стоят реално три вида понятия: понятия без обективен референт (които той определя като чисто теоретични), понятия, чиито референт е изцяло сводим до наблюдаеми величини, и понятия с обективен референт, които обаче е принципно ненаблюдаем или в най-добрия случай е само частично сводим до наблюдаеми величини. За понятията от третия вид Сава Петров твърди, че притежават свръхемпирично съдържание и поставя въпроса „защо е възможно отстраняването им да остане без последствия за извежданите от тях емпирични знания?“ (Петров 1980в: 93). Този въпрос се оказва свързан с централното питане, в отговор на което той разработва методологията на субстратния подход: какво е това, което обясненията чрез субстрати (субстратът, разглеждан като теоретичен термин, притежаващ свръхемпирично съдържание) могат да предложат, което не могат да ни дадат алтернативните функционални и структурни подходи? Възприемането на последния въпрос като ключов обяснява защо през 70-те години на миналия век Сава Петров превръща в свой

приоритет методологията на субстратния подход и оставя завършването на проекта си върху теоретичните конструкти за един по-късен етап. Може само да се съжالياва, че нито една от статиите, свързани с този проект, демонстриращи отлично познаване на проблемната ситуация и оригинално за тази ситуация решение (разграничаване на различни видове теоретични понятия и съответно възприемане на различна интерпретация на тяхната „елиминация“), не е била публикувана на английски език и не е станала част от реалната дискусия за познавателния статус на теоретичните понятия.

Вътрешната логика на развитие на идеите и философски проблеми на кибернетиката, физиката и когнитивните науки

Сава Петров оставя и други незавършени проекти. Един от тях е посветен на вътрешната логика на развитие на научните идеи. Използвайки като пример развитието на понятието за число, Сава Петров показва, че в еволюцията на идеите се проявяват понякога устойчиви тенденции или „логика“, кодирането на която в компютърни модели би позволило да се правят „открития по програма“ (Петров 1989, Петров 1993). Това е поредната философска идея на Сава Петров, провокираща всекидневните ни интуиции, зад която обаче стоят аргументи, които не могат да бъдат отхвърлени с лека ръка. Интересът на Сава Петров към „евристичното програмиране“, насочено към създаването на програми, способни да генерират решения на задачи, за които няма предварително известни алгоритми, датира още от средата на 60-те години, когато публикува статията „Има ли принципи ограничения за възможностите на изкуствените кибернетични системи?“ (Петров 1964). Тезата, която защитава още тогава е, че няма априорни ограничения, поради които да е невъзможно създаването на „мислещи“ машини.

Интересът на Сава Петров към някои философски проблеми на съвременната физика вероятно е повлиян от Азаря Поликаров, ръководител на секцията „Философски въпроси на естествознанието“ в Института по философия на БАН в периода 1960-1972 г., където през 1962 г. постъпва на работа като научен сътрудник Сава Петров, както и от факта, че във философията на науката по онова време основните проблеми, които се обсъждат, се илюстрират с примери от физиката. Има обаче и „вътрешна логика“, която обяснява трайността на този интерес. Един от централните примери за обективно противоречие, който Сава Петров обсъжда в своята втора монография „*Логическите парадокси във философска интерпретация*“ (1971) и в най-известната си в международен план статия „*Hegel's thesis of contradictory truths*“ (1978) е от областта на квантовата механика. На философските и методологични предизвикателства, пред които ни изправят квантовомеханичните

теории и феномените, които те описват, Сава Петров посвещава последната си книга „*Квантова механика: интерпретации и алтернативи /1927-1987/*“ (1989), която пише в съавторство със своя брат – физика Асен Петров.

Непосредствено преди смъртта си Сава Петров беше споделил в личен разговор, че ако има още години живот, би ги посветил на проблема за природата на психичното и в частност на човешкото мислене. Беше започнал да проучва постиженията в областта на съвременната когнитивна психология и беше достигнал до прозрения, които звучат актуално и днес: „Не е нито шега, нито пропаганда, че съществуването на човечеството е в зависимост от рационалността на мисленето и действията на политиците. ... Но ирационалното мислене и действие също е човешко и напълно абсурдни замисли могат да доведат до съвсем реален апокалипсис ... Психологията и философията на абсурдите в поведението на хората все повече ще стават наложителен предмет на всестранен анализ“ (Петров 1989б: 9).

Влияние върху философския живот в България

В статията, посветена на Сава Петров в българската уикипедия, анонимен автор е написал: „Като учен Сава Петров е самотник – много малко колеги го разбират“¹⁷. Това твърдение не е невярно, но може да внуши невярна представа за влиянието на Сава Петров върху българската философска общност. За да добием адекватна представа за мащабите на това влияние, трябва да отчетем също, че към 1989 г. Сава Петров е най-цитираният български философ (Михова 1991)¹⁸, въпреки че не заема важна позиция в институционалната йерархия.

През последните няколко години от живота си Сава Петров активно пише по теми, свързани със състоянието на обучението по философия и философските изследвания у нас, дава препоръки за подобряване на това състояние¹⁹. Голяма част от констатациите и препоръките, съдържащи се в тези текстове, са валидни и днес: „... още нямаме напълно оформена методологична общност, още ни пречат провинциалните нрави. Каквито и приноси да правим, ако до пет години след публикуването им те не получат продължение в други изследвания, все едно че не сме ги направили. Проблематично е дали и как нещата биха могли да придобият друг облик в близко време, но поне някои подразбиращи се стъпки биха могли да се предприемат. Например насърчаване на абсолвенти да вземат мотиви за дипломни работи от трудове на български философи...“ (Петров 1989а: 86); „При повечето международни контакти нашите философи правят впечатление с големи принципи и недостатъчна техничност. Ние често замествахме професионалната аргументираност с интуитивна убеденост. И по използване на логически апарат, и по свободно въвеждане на

специализирана терминология за анализиране на даден въпрос, и по логическа строгост на мисленето ... средно взето, материалите на нашите философи са под неписания международен стандарт, с всички неприятни последици“ (Петров 1989б: 3-4).

* * *

Една интелектуална епоха може да бъде оценявана както по масовите вярвания и заблуди, споделяни от мнозинството, така и по най-добрите постиженията на отделни нейни представители. Доколкото на Сава Петров дължим едни от най-значимите постижения в българската философия във втората половина на ХХ век, ние наистина не бихме могли да разберем адекватно развитието на философската култура в България от края на 50-те до края на 80-те години на миналия век, ако не бъде осмислен приносът към това развитие, който свързваме с името на Сава Петров. Анализът на неговото творчество показва ясно две неща: 1) Идеологическата рамка на диалектическия материализъм в този период е вече толкова „хлабава“, че на практика е позволявала в нея да бъде вписана всяка една смислена идея, поне от областта на т. нар. „научна философия“, на която С. Петров е представител²⁰. Сава Петров не е имал проблем с диалектикоматериалистическата рамка, не се е налагало да използва „езоповски език“, за да изрази идеите си с нейните понятия. 2) Далеч по-сериозно от това на идеологическата рамка е негативното влияние на социалната изолация, в която са били поставени българските философи в третата четвърт на ХХ век. Сава Петров е имал съзнание за негативния ефект на изолацията и е използвал всички възможности за преодоляването ѝ, за съжаление, със скромни успех.

Във всяка една епоха са малцинство мислителите, отличаващи се с щастливо съчетание на способности, безусловна отдаденост на професията и интелектуална почтеност. Сава Петров безспорно принадлежи към това малцинство и можем само да се гордеем с неговото 30-годишно присъствие в българския философски живот и следите, които то оставя след себе си.

Бележки

1. В този брой не се включва посмъртно издаденият сборник „Доминанти във философията и науката“ (София, 1993, съст. Р. Стъпов, Л. Гурова, А. Данаилов).
2. Пълен списък на научните трудове на Сава Петров, включващ също 10 непубликувани ръкописа и 10 планови работи, депозирани в библиотеката на Института по философски науки на БАН, е публикуван в сборника „Доминанти във философията и науката“ (1993). Списъкът е съставен от Маргарита Дянкова, по онова време библиотекар в Института за философски науки.

3. В предговора на „Понятия за обективно и субективно“ (с. 7) С. Петров споменава, че неговото предложение за диференциране на видовете обективно и субективно „може да се разглежда като продължение и обобщение“ на работите на В. Мелников и И. Димитренко от 1958 г. Идеята за подобно диференциране обаче има и друга предистория: в края на 40-те Асен Киселинчев, който е научен ръководител на кандидатската дисертация на Сава Петров, твърди, влизайки в задочен спор с Тодор Павлов, че познавателният образ е субективен „по форма“, но обективен „по съдържание“ – виж Цацов 2008: 103.

4. В концепцията си за трите свята Карл Попър разграничава обективността на физическия свят от тази на обекти като теориите, които той отнася към свят 3.

5. Виж „Понятия за обективно и субективно“, с. 6.

6. По-подробно спецификата, предимствата и недостатъците на решението, което Сава Петров дава на проблема за природата на психичното, съм разгледала в „Понятия за обективно и субективно – 35 години по-късно“ (Гурова 2000).

7. Виж Петров 1980б.

8. Виж Reiss & Sprenger 2020.

9. Виж Петров 1958, Петров 1991, Petrov 2003.

10. Става въпрос за статията „Hegel's thesis of contradictory truths“ (1978), която е преработен вариант на текст, представен на Десетия международен Хегелов конгрес (Москва, 1974). Повечето автори, позоваващи се на тази статия цитират по-ранни нейни непубликувани версии (Routley 1979; Arruda 1980; Priest 1989). Може да се предполага, че написването на текста от 1989 г. („Опасността да хванеш природата в противоречие“) е провокирано от една критика на статията от 1978 г., публикувана в *Erkenntnis* (Smith 1986). В статията си Смит критикува схващането, че светът сам по себе си (може да) е неконсистентен (противоречив). Като представители на това схващане той разпознава и съответно критикува Грегъм Прийст, Никълъс Решър, Робърт Брандъм, Ричард Роутли и ... Сава Петров! Поставянето на Сава Петров в тази компания, дори с цел критика на неговите възгледи, е признание, което не ми е известно да е получавал друг български философ, чието творчество е заключено във втората половина на ХХ век.

11. Виж Arruda 1980; Silvestre 2005.

12. Виж Meheus 2002.

13. Виж Стъпов 1982.

14. В „Методология на субстратния подход“ Сава Петров третира „свойства“ и „функции“ като синоними, което е проблематично. Проблемът не е толкова в редуцирането на функциите до свойства, колкото в това, че не всички свойства могат да бъдат определени като функции. (Пример: червеният цвят на кръвта е нейно свойство, но не можем да кажем, че е също и функция. Функцията е свойство, което се свързва с определен ефект: например свойството на кръвта да пренася кислород е и нейна функция.)

15. Основополагаща за движението на новите механисти е статията (Machamer, Darden & Craver 2000), една от най-цитираните статии в съвременната философия на науката.

16. Тези страници включват 4 публикувани статии и 5 непубликувани планови работи – виж Гурова 2010.
17. Виж Сава Петров – Уикипедия (wikipedia.org) (посетена на 17.03.2021 г.).
18. Тази информация беше съобщена по време на Третия конгрес на Българското философско дружество (9-10.11.1989 г.). За съжаление не се знаят подробности за библиографското изследване, въз основа на което е направен този извод.
19. Виж Петров 1986, 1988, 1989а, 1989б, 1989в.
20. Трябва да се отбележи, че хлабавата концептуална рамка на диалектическия материализъм е позволявала и обратното, всяка една идея да бъде представена като „ревизионистка“ – възможност, от която за съжаление са се възползвали немалко философи, за да се разправят със своите опоненти (виж Цацов 2013). Сава Петров също е бил уличаван в инструментализъм и прагматизъм, т.е. в антиреализъм (виж Стефанов 1987: 53), въпреки че той самият по никакъв начин не се идентифицира с подобни философски нагласи.

Цитирана литература

- Гурова, Л. 2000, Понятия за обективно и субективно – 35 години по-късно // *Философски алтернативи*, бр. 3-4.
- Гурова, Л. 2010, Незавършените проекти на Сава Петров // *Теоретичните конструкции във философска интерпретация (двадесет години по-късно)*, София.
- Михова, Н. 1991, Няколко думи в памет на Сава Петров // *Философска мисъл*, бр. 4.
- Петров, С. 1958, Взаимоотношенията между диалектическите и формално-логическите противоречия // *Известия на ИФ*, Т. III.
- Петров, С. 1960, Към въпроса за класификацията на видовете обективно и субективно // *Философска мисъл*, бр. 3.
- Петров, С. 1961, Относно вторичните свойства // *Въпроси на диалектическия материализъм в частните науки* (Юбилеен сборник), София.
- Петров, С. 1963, Може ли съзнанието да бъде само отношение? // *Философска мисъл*, бр. 5.
- Петров, С. 1964, Има ли принципни ограничения за възможностите на изкуствените кибернетични системи? // *Философска мисъл*, бр. 1.
- Петров, С. 1965, Понятия за обективно и субективно, София.
- Петров, С. 1971, *Логическите парадокси във философска интерпретация*, София.
- Петров, С. 1980а, *Методология на субстратния подход*, София.
- Петров, С. 1980б, Перспективни методологични проблеми // *Философска мисъл*, бр. 1.
- Петров, С. 1980в, Гносеологическата естественост на логическата елиминиремост на теоретичните термини // *Методологически проблеми на естествените науки*, София.
- Петров, С. 1986, Тематична насоченост, научно равнище и социална ефективност на дисертациите в обществеността (участие в кръгла маса) // *Ново време*, бр. 1.
- Петров, С. 1988, Перспективи за промени сред философите // *Философска мисъл*, бр. 7.

- Петров, С. 1989а, Нови проблеми на взаимоотношенията между философията и природните науки // *Философска мисъл*, бр. 1.
- Петров, С. 1989б, „Философска мисъл“ пред 90-те години // *Философска мисъл*, бр. 6.
- Петров, С. 1989в, Без догми да съживим традицията (участие в дискусия) // *Работническо дело*, бр. 81.
- Петров, С. 1989г, Съвременното състояние на вътрешната логика на развитието на научните идеи // *Философска мисъл*, 1989, бр. 11.
- Петров, С. 1991, Опасността да хванеш природата в противоречие // *Философска мисъл*, бр. 4.
- Петров, С. 1993, *Доминанти във философията и науката*, София.
- Петров, С.; Петров, А. 1989, *Квантова механика: интерпретации и алтернативи /1927-1987/*, София.
- Стефанов, А. 1987, *Научният прогрес в методологична перспектива*, София.
- Стъпов, Р. 1982, Субстратният подход като методология? // *Философска мисъл*, бр. 4.
- Цацов, Д. 2008, Шест десетилетия дискусии за епистемологията // *Шест десетилетия академична философия*, София.
- Цацов, Д. 2013, *Догматици и ревизионисти в българския марксизъм*, София.
- Arruda, A. I. 1980, A survey of Paraconsistent Logic // *Studies in Logic and the Foundations of Mathematics*, vol. 99.
- Machamer, P.; Darden, L., & Craver, C. F. 2000, Thinking about mechanisms // *Philosophy of science*, 67(1), 1-25.
- Meheus, J. (Ed.) 2002, *Inconsistency in Science*, Dordrecht.
- Petrov, S. 1978, Hegel's thesis of contradictory truths // *International Logic Review*, 9, 69-76.
- Petrov, S. 2003, The danger of catching nature in contradiction // *Boston Studies in the Philosophy of Science*, N 236.
- Priest, G. 1989, First Historical Introduction: A Preliminary History of Paraconsistent and Dialectic Approaches // *Paraconsistent Logic*, 3-75.
- Reiss, J.; Sprenger, J. 2020, Scientific Objectivity // *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/archives/win2020/entries/scientific-objectivity/>
- Routley, R. 1979, Dialectical logic, semantics and metamathematics // *Erkenntnis*, 14(3), 301-331.
- Silvestre, R. S. (2005). *Induction and plausibility: a formal approach from the standpoint of artificial intelligence*, Montreal (PhD thesis).
- Smith, J. W. 1986, Logic and the consistency of the world // *Erkenntnis*, 24(2), 105-114.

Библиография

Основни съчинения

- Книги: Понятия за обективно и субективно (София, 1965), Логическите парадокси във философска интерпретация (София, 1971), Методология на субстратния подход (София, 1980), Квантова механика: интерпретации и алтернативи /1927-

1987/ (София, 1989, съавт. А. Петров), *Доминанти във философията и науката* /Сборник студии и статии/ (София, 1993).

Студии, статии: Взаимоотношенията между диалектическите и формално-логическите противоречия // *Известия на ИФ*, Т. III, 1958; Към въпроса за класификацията на видовете обективно и субективно // *Философска мисъл*, 1960, № 3; Върху разликата между две страни на субективното отражение // *Известия на ИФ*, Т. V, 1961; Проблемата за взаимоотношенията между диалектическите и формалнологическите противоречия в последните публикации по диалектическа логика // *Философска мисъл*, 1961, № 5; Върху дефиницията на понятието материя // *Философска мисъл*, 1962, № 2; Как е възможно непосредственото сетивно познание на материалния свят? // *Философска мисъл*, 1962, № 6; Кратък отговор // *Философска мисъл*, 1962, № 6; Може ли съзнанието да бъде само отношение? (По повод на една студия) // *Философска мисъл*, 1963, № 5; Има ли принципни ограничения за възможностите на изкуствените кибернетични системи? // *Философска мисъл*, 1964, № 1; Функционални дефиниции на живота и познанието // *Философска мисъл*, 1965, № 2; Защо е възможно функционалното кибернетично моделиране? // *Известия на ИФ*, Т. XV, 1968; Кибернетиката – отделна наука или функционална корпорация от науки // *Известия на ИФ*, Т. XVI, 1968; Апории на движението // *Известия на ИФ*, Т. XVIII, 1969; Нестандартните логики и „романтичната“ диалектика // *Философска мисъл*, 1969, № 6; Проблеми на марксистко-ленинската теория на отражението // *Философска мисъл*, 1969, № 9; Психологическата бариера пред евристиката // *Философска мисъл*, 1969, № 12; О вторичных свойствах // *Философские науки*, 1969, № 2; Логически антиномии: формулировки // *Философска мисъл*, 1970, № 4; Логическите антиномии: решения // *Философска мисъл*, 1970, № 5; Логическите антиномии: тълкувания // *Философска мисъл*, 1970, № 12; Инфинитезималните парадокси // *Известия на ИФ*, Т. XX, 1971; Към критика на презентационизма // сб. *Енгелс и съвременното научно знание*, София, 1971; Квантово-механическият изход от парадоксите на вълново-корпускуларния дуализъм // *Философска мисъл*, 1971, № 6; От универсалността на логиката към „универсалността“ на логиките // *Философска мисъл*, 1971, № 12; Парадоксы в философской интерпретации // *Вопросы философии*, 1972, №1; Върху някои философски обобщения на квантовата механика // сб. *Съвременна физика: насоки на развитие, методологически проблеми*, София, 1973; Один аргумент презентационизма и практика // *Философские науки*, 1973, № 3; Проблема так называемых чисто теоретических терминов в познании // сб. *Ленинская теория отражения и современная наука*, София, 1973; Въпроси на методологията на научното познание // *Философска мисъл*, 1974, № 4; Проблеми на историята на методологията на научното познание // *Философска мисъл*, 1975, № 4; Нетривиални противоречиви системи // *Философска мисъл*, 1975, № 10; Препрочитайки „Философски тетрадки“ // *Философска мисъл*, 1977, № 4; Формулирането на вероятностната интерпретация на квантовата механика: Шрьодингер и Борн // *Философска мисъл*, 1977, № 12; Hegel's thesis of contradictory truths // *International Logic Review*, 1978, № 17; Материалистичните неща в себе си // *Философска мисъл*, 1979, № 4; Гносеологическата естественост на логическата елиминируемост на теоретическите термини // сб. *Методологически проблеми на физическите науки*, София,

1980; Перспективни методологични проблеми // *Философска мисъл*, 1980, № 1; Неисключаемые абстракции и их роль в научном познании // сб. *Ленинская теория отражения в свете развития теории и практики*. Т. 1, София, 1981; Эмоции – необразно отражение? // *Философска мисъл*, 1982, № 1; Materialist things in themselves // *Contemporary Bulgarian Philosophy. An Anthology*, Sofia, 1983; Философията и науката за развитието на материята // *Философска мисъл*, 1985, № 3 (съавт. С. Смирнов); Диалектически противоречивата история на квантовата механика // *Философска мисъл*, 1985, № 5; Философски методи и методологии // *Философска мисъл*, 1985, № 9; Щрихи от общуването на Лок и Нютон // *Философска мисъл*, 1986, № 2; Философските влияния върху физиката: прогнози // *Философска мисъл*, 1986, № 11; Оптималната позиция на реализма в квантовата механика // *Философска мисъл*, 1987, № 11; Особенности перехода мышления на новый уровень познания (Мышление со второй производной) // *Вопросы философии*, 1987, № 1; Шансове за по-добро място на философията // *Философска мисъл*, 1988, № 5; Перспективи за промени сред философите // *Философска мисъл*, 1988, № 7; Основания несоответствия гносеологических, эмпирических и теоретических аспектов в научных систем // *Диалектика, познание, наука*, Москва, 1988; Another strategy of realism in quantum mechanics // *Darshana International Quarterly*, vol. 28, № 2; Нови проблеми на взаимоотношенията между философията и природните науки // *Философска мисъл*, 1989, № 1; Незавършените идеи на Виктор Тютхин // *Философска мисъл*, 1989, № 3 (съавт. А. Кътов, С. Славков); „Философска мисъл“ пред 90-те години // *Философска мисъл*, 1989, № 6; Съвременното състояние на вътрешната логика на развитието на научните идеи // *Философска мисъл*, 1989, № 11; Подходи към теория на отражението в когнитивната психология // *Фундаменталното знание между онтологичните дилеми и познавателните проблеми*, София, 1990; Опасността да хванеш природата в противоречие // *Философска мисъл*, 1991, № 4; Подходи к теории отражения в когнитивной психологии // *Философские науки*, 1991, №2; The danger of catching nature in contradiction // *Boston Studies in the Philosophy of Science*, 2003, № 236.

Учебник: *Марксистко-ленинска философия* /Учебник за студентите от ВТУЗ/ (София, 1978, 1982, съавтор).

Рецензии, отзиви: Проблемата за взаимоотношенията между диалектическите и формалнологическите противоречия в последните публикации по диалектическа логика // *Философска мисъл*, 1961, бр. 5; Проблеми на марксистко-ленинската теория на отражението // *Философска мисъл*, 1969, бр. 9; Проблеми на историята на методологията на научното познание // *Философска мисъл*, 1975, бр. 4; Эмоции – необразно отражение? // *Философска мисъл*, 1982, бр. 1; Философията и науката за развитието на материята // *Философска мисъл*, 1985, бр. 3 (съавт. С. Смирнов); Диалектически противоречивата история на квантовата механика // *Философска мисъл*, 1985, бр. 5.

Коментарна литература

- Апостолова, И. 1991, Доверие към философията // *Философска мисъл*, бр. 4.
- Бушев, М. 1991, Сложността – нова и вечна професия на философията (Продължение на един прекъснат разговор със Сава Петров) // *Философска мисъл*, бр. 4.
- Гинев, Д. 1991, Методологията на науката през 80-те години: „Диагноза в първо приближение“ // *Философска мисъл*, бр. 4.
- Гурова, Л. 2000, Понятия за обективно и субективно – 35 години по-късно // *Философски алтернативи*, бр. 3-4.
- Гурова, Л. 2010, Незавършените проекти на Сава Петров // *Теоретичните конструкции във философска интерпретация (двадесет години по-късно)*, София.
- Минков, Ю. 2000, Възгледът относно понятията за обективно и субективно // *Философски алтернативи*, бр. 3-4.
- Митев, И. 2000, За онтологичния и гносеологичния статус на случайностите в квантовата механика // *Философски алтернативи*, бр. 3-4.
- Михова, Н. 1991, Няколко думи в памет на Сава Петров // *Философска мисъл*, бр. 4.
- Поликаров, А. 1991, Отговори на въпроси на Сава Петров // *Философска мисъл*, бр. 4.
- Пунчев, И. 2000, В защита на класическата диалектика // *Философски алтернативи*, бр. 3-4.
- Стефанов, А. 1991, Квантовата механика е магия // *Философска мисъл*, бр. 4.
- Стефанов, А. 1999, За „логическите парадокси“ (Втори въображаем диалог със Сава Петров) // *Философски алтернативи*, бр. 5-6.
- Стефанов, О. 2000, Сава Петров за мисленето с втора производна и представите за движението при Аристотел и Нютон // *Философски алтернативи*, бр. 3-4.
- Съплов, Р. 1982, Субстратният подход като методология? // *Философска мисъл*, бр. 4.
- Съплов, Р. 1993, Апология на нестандартните доминанти // С. Петров, *Доминанти във философията и науката* (Сборник студии и статии), София.
- Съплов, Р. 1995, Апология на нестандартните доминанти във философията – един творец в двора на идеологическата безпомощност // *Философски алтернативи*, бр. 6.
- Табачков, М. 1995, За логическия плурализъм, парадоксите и романтичната диалектика // *Философски алтернативи*, бр. 6.
- Табачков, М. 2000, За идеалния философ и философската методология на логиката // *Философски алтернативи*, бр. 3-4.
- Табачков, М. 2010, За Сава Петров и неговите идеи и стил // *Теоретичните конструкции във философска интерпретация (двадесет години по-късно)*, София.
- Тасева, Е. 2000, „Аз съм гносеолог“ // *Философски алтернативи*, бр. 3-4.
- Цанкова, В. 2000, В търсене на философското във философията // *Философски алтернативи*, бр. 3-4.
- Цанкова, В. 2010, Някои класически идеи на Сава Петров във философията и методологията на науката // *Теоретичните конструкции във философска интерпретация (двадесет години по-късно)*, София.

Цацов, Д. 2010, Евристиката в разширеното разбиране на субстратния подход // *Теоретичните конструкции във философска интерпретация (двадесет години по-късно)*, София.

Arruda, A. I. 1980, A survey of Paraconsistent Logic // *Studies in Logic and the Foundations of Mathematics*, vol. 99.

Routley, R. 1979, Dialectical logic, semantics and metamathematics // *Erkenntnis*, 14(3), 301-331.

Smith, J. W. 1986, Logic and the consistency of the world // *Erkenntnis*, 24(2), 105-114.

Лилия Гурова